

Απολογισμός Ημερίδας «Ζωγράφοι της Εράτυρας (Σέλιτσας): Από τον 18^ο στον 19^ο αιώνα»

Η επιστημονική ημερίδα «Ζωγράφοι της Εράτυρας (Σέλιτσας): Από τον 18^ο στον 19^ο αιώνα» που διοργανώθηκε από το Ινστιτούτο Παραδοσιακής Αρχιτεκτονικής και Πολιτιστικής Κληρονομιάς του ΠΕΚ «ΤΗΜΕΝΟΣ» του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας, την Εφορεία Αρχαιοτήτων Κοζάνης, την Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας και τον Δήμο Βοΐου (Τοπική Κοινότητα Εράτυρας) και η οποία πραγματοποιήθηκε το **Σάββατο 4 Μαρτίου 2023** στην **Αίθουσα Πολιτιστικών Εκδηλώσεων Εράτυρας** διερεύνησε θέματα που αφορούν τη ζωγραφική και γενικότερα την καλλιτεχνική δραστηριότητα στην Εράτυρα κατά τον 18ο και 19ο αιώνα καθώς και το ιστορικό περιβάλλον μέσα από το οποίο αυτή αναδύθηκε. Επιπρόσθετα, παρουσιάστηκαν τρόποι τεκμηρίωσης, προστασίας και ανάδειξης της πολιτιστικής αυτής κληρονομιάς με τη βοήθεια των σύγχρονων τεχνολογικών μέσων και μεθόδων.

Την ημερίδα παρακολούθησε πλήθος κόσμου από την Εράτυρα και τη γύρω περιοχή, ενώ ήταν σημαντική η παρουσία των πολιτικών αρχών και των αρχών της Εκκλησίας. Σημαντική ήταν, επίσης, η παρουσία από τον επιστημονικό και ακαδημαϊκό χώρο (προϊστάμενοι των Εφορειών Αρχαιοτήτων Κοζάνης και Καστοριάς, αρχαιολόγοι, συντηρητές, μέλη της ακαδημαϊκής κοινότητας του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας και του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης). Παράλληλα, ιδιαίτερο ενδιαφέρον εκδηλώθηκε και για τη διαδικτυακή μετάδοση της ημερίδας.

Στην ημερίδα συμμετείχαν ως ομιλητές ερευνητές από ένα ευρύ φάσμα ειδικοτήτων: **π. Αθανάσιος Γ. Βουδούρης**, Δρ. Ιστορίας, **Ζωή Γοδόση**, Επίκουρη Καθηγήτρια, Τμήμα Εικαστικών και Εφαρμοσμένων Τεχνών, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, **Θωμάς Ζήκος**, Ιστορικός τέχνης - Θεολόγος, **Αικτερίνη Δ. Κούσουλα**, Δρ. Αρχαιολόγος, Εφορεία Αρχαιοτήτων Πόλης Θεσσαλονίκης, **Γρηγόρης Κούτσικος**, Τελειόφοιτος Τμήματος Ηλεκτρολόγων Μηχανικών και Μηχανικών Υπολογιστών, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, **Παναγιώτης Κυράτσης**, Καθηγητής, Τμήμα Μηχανικών Σχεδίασης Προϊόντων και Συστημάτων, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, **Μαλαματή Λούτα**, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Τμήμα Ηλεκτρολόγων Μηχανικών και Μηχανικών Υπολογιστών, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, **Θεοδώρα Μήλιου**, Δρ. του Τμήματος Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, **Ιωάννης Πήτας**, Καθηγητής, Τμήμα Πληροφορικής, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, **Γεώργιος Πράπας**, Υποψήφιος Διδάκτορας, Τμήμα Ηλεκτρολόγων Μηχανικών και Μηχανικών Υπολογιστών, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, **Ιωάννης Σίσιου**, Δρ. Αρχαιολόγος, Εφορεία Αρχαιοτήτων Καστοριάς, **Νικόλαος Σιώκης**, Δρ. Ιστορίας Ελληνισμού, **Βασίλης Στρέμπας**, Εκπαιδευτικός – Ερευνητής, **Θεοχάρης Τσάμπουρας**, Δρ. Βυζαντινής Αρχαιολογίας, Αρχαιολόγος Εφορείας Αρχαιοτήτων Κοζάνης, **Μάρκος**

Τσίπουρας, Αναπληρωτής Καθηγητής, Τμήμα Ηλεκτρολόγων Μηχανικών και Μηχανικών Υπολογιστών, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, **π. Ειρηναίος Ι. Χατζηγεφραιμίδης**, Ιεροκήρυκας Ι.Μ. ΦΠΕ – Ομότιμος Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας. Την προεδρία των συνεδριών ανέλαβαν η **Ευθυμία Γεωργιάδου** – **Κούντουρα**, Ιστορικός Τέχνης, πρώην Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Ιστορίας της Τέχνης ΑΠΘ, Πρόεδρος Εταιρείας Ελλήνων Ιστορικών Τέχνης και η **Ιλιάννα Ζάρα**, Καθηγήτρια Ιστορίας της Τέχνης, Τμήμα Ιστορίας – Αρχαιολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Ανασκοπώντας τις εργασίες της ημερίδας, συνοψίζουμε τις ιδιαίτερες θεματικές περιοχές που συμπεριλήφθηκαν σε αυτήν:

Στο πλαίσιο της εκπόνησης ενός ευρύτερου ερευνητικού προγράμματος θεωρήθηκε αναγκαίο να παρουσιαστούν οι στόχοι, τα ερευνητικά ερωτήματα και η αναπροσαρμογή τους με βάση τα θέματα που προέκυψαν κατά την προγενέστερη έρευνα (2017-2022) που διεξάχθηκε από τους Θεοχάρη Τσάμπουρα και Ζωή Γοδόση. Η διερεύνηση επιμέρους θεμάτων της ζωγραφικής στην Εράτυρα αφορά την τεκμηρίωση του έργου των ζωγράφων και την εξακτίνωσή του σε περιοχές μακριά από τον τόπο καταγωγής τους, την επαγγελματική οργάνωση σε ομάδες με βάση κυρίως τις συγγενικές σχέσεις, την κινητικότητα και τα δίκτυα που διαμορφώνονται ανάμεσα σε ζωγράφους και πελάτες με την ανάληψη παραγγελιών σε εκκλησιαστικά και μοναστηριακά συγκροτήματα, την υιοθέτηση καινοτομιών στην απόδοση των θρησκευτικών σκηνών και των κοσμικών θεμάτων καθώς και στη διαχείριση του χώρου στα τοιχογραφικά σύνολα που αναλαμβάνουν, την παράλληλη δράση των ζωγράφων σε κοσμικά και θρησκευτικά κτήρια. Η ένταξη της δράσης τους στο ιστορικό συγκείμενο του 19^{ου} αιώνα εξετάστηκε με βάση τα απομνημονεύματα του παπα-Θωμά Οικονομίδα (Αγαθάγγελου), το έργο του οποίου αποτελεί μία ιδιαίτερη περίπτωση μελέτης (Ζ. Γοδόση).

Παράλληλα, η δράση των ζωγράφων συνδέθηκε με τις ιστορικές συνθήκες του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα και τα γεγονότα που αφορούν τον οικισμό και την ιδιαιτερότητα της εξέλιξής του, εξαιτίας των επιδρομών που οδήγησαν στη φυγή μέρους του πληθυσμού κατά την τρίτη δεκαετία του 19^{ου} αιώνα αλλά και στην επανάκαμψή του και την ακμή που ακολούθησε μετά το 1830. Η ακμή αυτή μαρτυρείται μεταξύ των άλλων από την έντονη εμπορική δραστηριότητα, την ανέγερση και τη διακόσμηση μεγάλων και διακοσμημένων με τοιχογραφίες κατοικιών στον τύπο του αρχοντικού, την πνευματική κίνηση με τη λειτουργία των σχολείων, αλλά και την ενεργή συμμετοχή των ζωγράφων στα τεκταινόμενα της κοινότητας. Τονίστηκε, επίσης, το λόγιο κλίμα τμήματος τουλάχιστον της ιθύνουσας τάξης (Β. Στρέμπας).

Δείγμα της ακμής του οικισμού αποτέλεσε η ανέγερση του Ι.Ν. του Αγίου Γεωργίου (1844) καθώς η αγιογράφηση αλλά και η κατασκευή του τέμπλου του ναού που αποτελεί ένα μοναδικό δείγμα στον δυτικομακεδονικό χώρο. Παρουσιάστηκαν στοιχεία για το ιστορικό της κατασκευής του, τη δομή του, τις

κατασκευαστικές του λεπτομέρειες και τα μορφολογικά του στοιχεία σε συνάρτηση και με άλλα ξυλόγλυπτα τέμπλα του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα (Κ. Κούσουλα).

Παράλληλα, έγιναν αναφορές από διαφορετικούς ομιλητές σε ζητήματα που αφορούν την παρουσία διαφορετικών ζωγράφων στον ναό, ο οποίος αγιογραφήθηκε σταδιακά, προτάθηκαν πιθανές ερμηνείες για τη δράση των ζωγράφων στο συγκεκριμένο κτήριο με την επισήμανση της κατά περίπτωση ομαδικής εργασίας τους στο πλαίσιο της οικογενειακής μαθητείας και επαγγελματικής οργάνωσης των συνεργείων που δρουν στον οικισμό τον 19^ο αιώνα (Ζ. Γοδόση, Β. Στρέμπας, Θ. Τσάμπουρας).

Στις ανακοινώσεις της ημερίδας διερευνήθηκε, επίσης, η απαρχή της ζωγραφικής στην Εράτυρα και η μαθητεία των ζωγράφων που δρουν κατά τον 19^ο αιώνα, κοντά σε εκείνους, όπως ο Αποστόλης Λογγιανός Βοδενιώτης, που υπερβαίνουν το μεταβυζαντινό ιδίωμα, ενσωματώνοντας στο έργο τους στοιχεία από τη δυτική ζωγραφική, γεγονός που εμφυτεύει στη ζωγραφική των σελιτσιοτών ζωγράφων μορφές και εικονογραφικά θέματα –έστω και παραφθαρμένα- από τη μεταναγεννησιακή ζωγραφική και τους τύπους του μπαρόκ, δημιουργώντας ένα υβριδικό ύφος στο πεδίο της θρησκευτικής ζωγραφικής κατά τον 18^ο και 19^ο αιώνα, που οφείλεται και στη χρήση χαρακτηριστικών προτύπων. Παράλληλα, έγινε αναφορά στους πρώιμους σελιτσιοτές ζωγράφους οι οποίοι ταυτοποιήθηκαν με βάση υπογεγραμμένα και ανυπόγραφα έργα τους (Θ. Τσάμπουρας).

Επίσης, από μεγάλο μέρος των εισηγήσεων αναδείχθηκε η εξακτίνωση του έργου των σελιτσιοτών ζωγράφων και η εξάπλωση του έργου τους σε οικισμούς και μοναστήρια κοντά στην Εράτυρα και στην ευρύτερη περιοχή της Μακεδονίας αλλά και σε περιοχές που εντάσσονται σήμερα σε γειτονικά κράτη όπως η Βόρεια Μακεδονία (Μπίτολα (Μοναστήρι), Αχρίδα). Ιδιαίτερα, η αναφορά στον ναό του Αγίου Δημητρίου στα Μπίτολα (Μοναστήρι) ανέδειξε την ιδιαίτερη ποιότητα του έργου του Γεωργίου Μανουήλ και του γιου του Μανουήλ καθώς και τη συμμετοχή των επαγγελματικών ομάδων της ελληνικής κοινότητας του Μοναστηρίου που αφιέρωσαν τις δεσποτικές εικόνες του τέμπλου του ναού (π. Ε. Ι. Χατζηφραιμίδης).

Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στην παρουσίαση της δράσης των σελιτσιοτών ζωγράφων στην Καστοριά (Ι.Ν. Αγίων Αναργύρων Καρίβη, Αγίας Παρασκευής Οικονόμου, Αγίου Θωμά Μουζεβίκη (Σερβιώτη), Αγίου Λουκά) με την παρουσίαση και ορισμένων άγνωστων έργων και τοιχογραφιών που θα αναδείξουν νέες πτυχές της έρευνας για το έργο των σελιτσιοτών ζωγράφων (Γεώργιου Μανουήλ και του γιού του Μανουήλ, Κωνσταντίνου Ιωάννου, Παπαζήκου και του γιου του παπα-Θωμά (Αγαθάγγελου) (Θ. Ζήκος, Ι. Σίσσιου). Παρουσιάστηκαν, επίσης, έργα τους από ναούς της Κλεισούρας Καστοριάς σε συνάρτηση με έγγραφα του Κεμηλιαρχείου του Ι. Ν. του Αγίου Δημητρίου, που φέρνουν στο φως νέα έργα των σελιτσιοτών ζωγράφων αλλά και στοιχεία για

τις αμοιβές, τεκμηριώνουν την παρουσία τους στον οικισμό αλλά και ενισχύουν τη γνώση μας για συνθήκες της επαγγελματικής τους δράσης (Ν. Σιώκης).

Θέματα τεκμηρίωσης της δράσης των ζωγράφων (του Γεωργίου Μανουήλ και του γιού του Μανουήλ) αναδείχθηκαν με την μελέτη των επιγραφών σε ναούς της Ημαθίας -της επαρχίας Βεροίας - Ναούσης και της επισκοπής Καμπανίας-, σε έργα μνημειακής ζωγραφικής καθώς και σε φορητές εικόνες. Η προσπάθεια προσέγγισης των γραφολογικών προτύπων και επιλογών των συγκεκριμένων ζωγράφων αποτύπωσε νέα στοιχεία για την καλλιτεχνική τους δραστηριότητα (π. Α. Βουδούρης).

Τα δείγματα της κοσμικής ζωγραφικής της Εράτουρας έχουν δυστυχώς καταστραφεί σε μεγάλο βαθμό. Οι τοιχογραφίες της οικίας Μήλιου αποτελούν ένα από τα τελευταία σωζόμενα σύνολα και παρουσιάστηκαν με γνώμονα την αποτύπωση της εμπειρίας των ιδιοκτητών του από το νέο περιβάλλον των αστικών κέντρων στην Ευρώπη και την Οθωμανική Αυτοκρατορία, όπου δραστηριοποιούνται οι έμποροι από τη Σέλιτσα (Θ. Μήλιου).

Η ενότητα της ημερίδας με τις εισηγήσεις που αφορούσαν τη χρήση της τεχνολογίας στην τεκμηρίωση και την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς, διέγραψε νέους τρόπους για την πληρέστερη καταγραφή, μελέτη και συντήρηση των έργων που μας απασχολούν.

Η τεχνητή νοημοσύνη και οι υπολογιστική όραση μπορούν να συνεισφέρουν με ποικίλες μεθόδους (πχ. ορατού, υπεριώδους, υπέρυθρου, ακτίνων X και πολυφασματική απεικόνιση) στη μελέτη των απεικονιστικών τεχνικών, στην ανάδειξη των διαδοχικών φάσεων κατασκευής των έργων, των επιζωγραφήσεων, όπως και στην οπτική αποκατάσταση των έργων με το εντοπισμό των ρωγμών και άλλου είδους φθοράς που φέρουν τα έργα (Ι. Πήτας).

Στις εισηγήσεις παρουσιάστηκε η δυνατότητα των ψηφιακών εργαλείων (3D σάρωση, τρισδιάστατη ψηφιακή απεικόνιση εκθεμάτων, 3D εκτύπωση, τεχνολογία χαρτογραφικής προβολής) στην οργάνωση εικονικών περιπάτων σε μουσειακούς χώρους και μνημεία αλλά και στην ανάδειξη των ίδιων των μουσειακών αντικειμένων (Π. Κυράτσης).

Ειδική αναφορά έγινε στην επαυξημένη πραγματικότητα (AR) μέσα από τη χρήση ειδικού λογισμικού και τις εφαρμογές σε υπολογιστές, smartphone ή tablet. Οι μέθοδοι αυτές δημιουργούν νέες προοπτικές για την αλληλεπίδραση ανάμεσα στο κοινό και το καλλιτεχνικά έργα ή τα μουσειακά αντικείμενα με την αναγνώριση των έργων ή των αντικειμένων και την επαύξηση των πληροφοριών για τα ίδια και τους δημιουργούς τους (Γεώργιος Πράπας, Γρηγόρης Κούτσικος, Μαλαματή Λούτα, Μάρκος Τσίπουρας).

Η διοργάνωση της ημερίδας δεν είχε ως μοναδικό σκοπό να εντυπώσει στα θέματα που αφορούν τη δράση των ζωγράφων της Εράτουρας (Σέλιτσας), αλλά να προτείνει τρόπους για να γίνει συστηματική και πληρέστερη καταγραφή του έργου τους, ώστε αυτό να προστατευθεί και να μελετηθεί με τρόπο που να συμβάλλει στην έρευνα και τη γνώση της θρησκευτικής και κοσμικής

ζωγραφικής του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα στην περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας αλλά και στον ευρύτερο γεωγραφικό χώρο, οποίος την περίοδο αυτή αποτελούσε μέρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και σήμερα εντάσσεται στην ελληνική επικράτεια καθώς και στην επικράτεια βαλκανικών χωρών. Για τον λόγο αυτό προτείνεται η δημιουργία βάσης δεδομένων που θα λειτουργεί υπό την εποπτεία του Ινστιτούτου Παραδοσιακής Αρχιτεκτονικής και Πολιτιστικής Κληρονομιάς του Πανεπιστημιακού Ερευνητικού Κέντρου «Τήμενος» του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας και των Εφορειών Αρχαιοτήτων -στη Δυτική Μακεδονία (και αλλού, όπου εντοπίζεται η δράση των ζωγράφων της Εράτυρας), ώστε να δημιουργηθεί ένα φωτογραφικό αρχείο που θα συμπεριλάβει ήδη υπάρχον φωτογραφικό υλικό, μάλιστα από κτήρια που έχουν κατεδαφιστεί. Το αρχείο αυτό θα εμπλουτίζεται σταδιακά και θα είναι -υπό τις προϋποθέσεις που επιβάλλει η ερευνητική δεοντολογία και το θεσμικό πλαίσιο του Υπουργείου Πολιτισμού- ανοικτό στους ερευνητές. Το project αυτό θα μπορούσε να λειτουργήσει πιλοτικά για την καταγραφή της πολιτιστικής κληρονομιάς και σε άλλους οικισμούς στους οποίους παρουσιάζεται δραστηριότητα ανάλογη με αυτήν της Εράτυρας.

Παρόλο που η συνέχιση της έρευνας -με βάση και την εκπλήρωση των παραπάνω στόχων- θα εμπλουτίσει τη γνώση στο πεδίο της κοσμικής και θρησκευτικής ζωγραφικής κατά την όψιμη οθωμανική περίοδο- θεωρούμε ότι είναι απαραίτητο να προβληθεί η κοινωνική διάσταση του εγχειρήματος αυτού. Βασικός στόχος είναι η διάσωση και συντήρηση των δειγμάτων αυτής της ζωγραφικής και η προβολή τους στο περιβάλλον της κοινότητας από την οποία προέρχονται. Ένας βασικός ακόμη στόχος είναι η συντήρηση των αποτοιχισμένων τοιχογραφιών από οικίες και αρχοντικά της Εράτυρας (όπως του Μπαξεβάνου - Καρανίτσιου) και η έκθεσή τους σε μουσειακό χώρο που θα δημιουργηθεί στον οικισμό. Η σύμπραξη των φορέων που συνδιοργάνωσαν την ημερίδα και η ευαισθητοποίηση των κατοίκων ελπίζουμε ότι θα αποφέρει καρπούς, ώστε να διασωθεί το πολύτιμο αυτό απόθεμα της πολιτιστικής κληρονομιάς, αλλά και να αποτελέσει πόλο ανάπτυξης της Εράτυρας και της περιοχής της Δυτικής Μακεδονίας γενικότερα.

Η έκδοση των Πρακτικών της ημερίδας με τη μορφή ενός επιμελημένου τόμου θα συνοψίσει πλευρές της έρευνας, αλλά θα δημιουργήσει και τις προοπτικές για την περαιτέρω ανάπτυξή της. Ελπίζουμε ότι η διοργάνωση ενός συνεδρίου με θέματα που αφορούν την ζωγραφική του 18ου και 19ου αιώνα στη Δυτική Μακεδονία και τον ευρύτερο βορειοελλαδικό και βαλκανικό χώρο, μέσω του Ινστιτούτου Παραδοσιακής Αρχιτεκτονικής και Πολιτιστικής Κληρονομιάς του Πανεπιστημιακού του Ερευνητικού Κέντρου Τήμενος του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας σε συνεργασία με την Εφορεία Αρχαιοτήτων Κοζάνης και τους φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης θα συμβάλει σημαντικά στη συζήτηση για τα θέματα της έρευνας αλλά και της προστασίας και αξιοποίησης της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Πληροφορίες για την ημερίδα στο:
<https://zograftiseratyras2023.wordpress.com>

Τα μέλη της Επιστημονικής Επιτροπής

Ζωή Γοδόση

Παναγιώτης Κυράτσης

Θεοχάρης Τσάμπουρας

Τα μέλη της Οργανωτικής Επιτροπής

Γιώργος Βάρκας

Βασίλης Στρέμπας

Επιστημονική Ημερίδα
Ζωγράφοι της Εράτουρας (Σέλιτσας)
Από τον 18^ο στον 19^ο αιώνα

Εράτουρα,
Αίθουσα Πολιτιστικών
Εκδηλώσεων

Σάββατο
4 Μαρτίου 2023
ώρα έναρξης 09:45

URC TEMENIJS
Μουσείο Παλαιολιθικών Φασματικών &
Παλαιών Χρονικών (18^{ος} Ήμισαίον)
Παλαιότερη Δομή, Μουσείο

Εταιρεία Κρατικών Κόλλων

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ
ΑΝΤΙΚΕΝΤΡΟ
ΡΑΙΣΕΙΣ-ΣΥΝΑΞΕΙΣ

Παλαιότερη Δομή, Μουσείο

Βοίκο

Δήμος Νέου Ηρακλείου Εράτουρας

